

ВІЛЕНСЬКА ЄЗУЇТСЬКА АКАДЕМІЯ У 1680-х РОКАХ: КРИЗОВІ ЯВИЩА І ПЕРШІ ПАРОСТКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Особа автора Бендерської конституції 1710 р. і лідера першої української політичної еміграції, цілком природно, привертає увагу багатьох науковців¹. Їхній інтерес до Пилипа Орлика підживлюється не лише специфікою його політичної діяльності, а й непересічністю особистості гетьмана, який був високоосвіченою людиною з широкими світоглядними горизонтами і досить вільно почувався у різних релігійних та культурних середовищах. Певну роль у формуванні саме такого освітньо-культурного обличчя Орлика відіграла й Віленська єзуїтська академія, в якій він розпочинав свій шлях до знань. Зважаючи на дату народження (1672) і час завершення навчання майбутнього гетьмана у Києво-Могилянській академії (1694)², вірогідний період здобуття ним освіти у Вільні можна локалізувати 1680-ми рр.

Яким же був місцевий єзуїтський навчальний заклад у той період? Загалом 1680-ті рр. стали переломними в історії Віленської академії на шляху від її повного занепаду (у середині XVII ст.) до початку масштабних реформ (у другій третині XVIII ст.). На той час цей освітній осередок уже переважно здолав руйнівні наслідки московської окупації 1655–1661 рр.

¹ Див., зокрема: Різниченко В. *Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя й діяльність*. К., 1918; Борщак І. *Пилип Орлик і Франція*. Львів, 1924; Крупницький Б. *Гетьман Пилип Орлик (1672–1742). Огляд його політичної діяльності*. Варшава, 1938; Крупницький Б. Д. *Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля* // Вст. ст. О. Оглоблина. Мюнхен, 1956; Subtelny O. *The Mazepests. Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century*. New York, 1981; Артамонов В. *Россия и Речь Посполитая после Полтавской битвы (1709–1714)*. М., 1990; Кресіна І., Кресін О. *Гетьман Пилип Орлик та його Конституція*. К., 1993; Павленко С. *Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники*. К., 2004; Шевчук В. *Гетьман-вигнанець* // Орлик П. *Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. К., 2006; Трофимук О. *Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції*. Львів, 2008; Чухліб Т. *Пилип Орлик*. К., 2008.

² Див., зокрема: *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.*: Енциклопедичне видання. К., 2001. С. 407.

У 1670–1674 рр. було відбудовано академічний костюл св. Яна, у 1677–1678 рр. – приміщення для самих єзуїтів, а в 1679–1680 рр. – будівлю і подвір'я академії. Відновлювальні роботи тривали й надалі, хоча у 1680-х рр. вони вже не були настільки масштабними: зазнав упорядкування майданчик поблизу академії і відбудували теологічну залу (1689)¹, а решта робіт стосувалася переважно об'єктів, опосередковано пов'язаних з освітньою діяльністю (друкарня, аптека, приміщення для кравців і шевців тощо).

Станом на початок 1680-х було також відновлено і навіть розширено довоєнну структуру освіти, яка передбачала чотири основних елементи: граматико-риторичну школу (*studia inferiora*) і філософський, теологічний та юридичний факультети. Перша мала шість щаблів: нижчу інфіму (*infima minor*), вищу інфіму (*infima maior*), граматику, синтаксис, поезію та риторику. На філософському факультеті зусиллями окремих викладачів читалися курси логіки, фізики, метафізики, математики, етики (політики) і музики. На теологічному факультеті існували по дві кафедри схоластичної і моральної теології та по одній – гебрійської мови й полемічного і позитивного богослов'я. На юридичному факультеті викладали курси цивільного та канонічного права².

Порівняно з доокупаційним періодом освіти доповнили два нові курси – етики (політики) і музики. Запровадження першого з них (1677) уможливила фундація віленського каноніка Казимира Яна Войшнарівича, який призначив на утримання відповідного викладача довічну орендну платню з одного з найбільших будинків Вільна³. Поява курсу етики (політики) відображала зростання інтересу єзуїтів до моделі «рицарської академії». У другій половині XVII ст. освітні заклади цього типу, зорієнтовані на підготовку соціальної еліти до державної і військової служби, якраз поширювалися на Заході (насамперед у Франції, Італії та Німеччині)⁴. Безперечно, єзуїти Речі Посполитої були обізнані з новими тенденціями в освіті й усвідомлювали потребу запровадження елітарних закладів у «шляхетській республіці» (згадаймо хоча б Бартоломея Вонсовського з його проектами за-

¹ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*. Rzym, 1987. S. 19–21.

² Там само. С. 22–24; Kochanowicz J. *Wkład jezuitów w kulturę muzyczną okresu staropolskiego // Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*. Kraków; Warszawa, 2004. S. 552; Szweykowska A. *Wkład jezuitów w kulturę muzyczną Rzeczypospolitej w XVII wieku // Jezuiti a kultura Polska*. Kraków, 1993. S. 304–305; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995*. Kraków, 1996. S. 741.

³ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 32–33.

⁴ Puchowski K. *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Gdańsk, 2007. S. 84–87.

снування Математичної школи і Військової академії у Ярославі)¹. На середину XVIII ст. це знайшло логічне завершення у появі спеціальних єзуїтських освітніх закладів для виховання еліти – *Collegium Nobilium*.

Опанування курсу етики (політики) передбачало ознайомлення із системою організації влади в державах різного типу; з чеснотами, які сприяють доброму правлінню, і вадами, що його унеможливають; із формою правління у Речі Посполитій; з історією Корони Польської і Великого князівства Литовського. Така тематика загалом не була новою для слухачів Віленської академії, однак раніше лекції з політики не належали до обов'язкових і їх читали в невеликому обсязі у курсі етики, яка, своєю чергою, була лише підрозділом курсу метафізики. Від 1677 р. ситуація докорінно змінюється – відтепер питання політики розглядав окремий викладач упродовж цілого навчального року².

Курс музики, вперше прочитаний у Віленській академії в 1667/1668 н. р., ознайомлював учнів із теорією відповідного мистецтва³. Зазвичай його викладали самі єзуїти (зокрема, у 1687/1688 – 1688/1689 н. р. – Ян Філіпович)⁴. Вихованці вивчали музику за працями Зигмунта Лауксміна – невеликим підручником “*Ars et praxis musica in usum studiosae iuventutis in Collegiis Societatis Iesu*” (Вільно, 1667, 1669) та практичними посібниками “*Antiphonale ad psalmos, iuxta ritum S. Romanae Ecclesiae, decantandos*,

¹ У пропозиціях про створення Математичної школи в Ярославі, узгоджених з провінціалом Гіацинтом Кочовським і переданих на розгляд генералові Іоану Павлу Оливі, Вонсовський пояснює масовий відтік шляхти з єзуїтських шкіл (після закінчення класу риторики) саме тим, що члени Товариства Ісуса у Речі Посполитій нехтували популярною в той час моделлю «рицарської академії». Обґрунтовуючи необхідність створення Математичної школи в Ярославі, Вонсовський характеризує численні переваги від такого нововведення для єзуїтського шкільництва і молодого покоління соціальної еліти Речі Посполитої. Докладніше про це див.: *Archiwum Romanum Societatis Iesu* [далі – ARSI]: *Polonica* 54. F. 52.

² Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 31–32.

³ Раніше окремі її складові входили до програми *studia superiora*. Зокрема, вивчаючи математику (а саме пропорції), юнаки розглядали тему «De proportionibus harmonica», а опановуючи курс фізики – музичну проблематику під час аналізу явища звуку і відчуття слуху. З огляду на те, що новозапроваджений курс музики виникає також у рамках нижчого щабля *studia superiora*, доцільно припустити, що він успадковує подібну тематичну спрямованість. Натомість у межах *studia inferiora* вихованці єзуїтських шкіл опановували лише мистецтво співу. Зокрема, у граматичних класах на ці потреби було відведено півгодини на день. Утім, як засвідчує історія Віленської академії 1630–1690-х рр., це положення насправді постійно порушувалося. Див. докладніше: Kochanowicz J. *Wkład jezuitów w kulturę muzyczną*. S. 552; Szwejkowska A. *Wkład jezuitów w kulturę muzyczną*. S. 302–304.

⁴ Kochanowicz J. *Słownik jezuitów muzyków i prefektów burs muzycznych*. Kraków, 2002. S. 56; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*. S. 155; ARSI: *Lithuanica* 40. F. 382.

necessarium" (Вільно, 1667) і "*Graduale pro exercitatione studentium*" (Вільно, 1667) ¹.

Обидва нововведення цілком корелюються із загальними змінами, які спостерігаються у 1670–1680-х рр. у викладанні єзуїтами філософії. Хоча в цілому вони продовжували спиратися на вчення Аристотеля ², тематичні пріоритети зазнають істотних змін. Нові віяння надходили з Франції. Більшість місцевих єзуїтів відкинули філософію Рене Декарта, але водночас з повагою поставилися до його математично-природничих поглядів, чому сприяло листування низки єзуїтських філософів, математиків і астрономів з послідовниками Декарта – Ніколя Мальбраншем, Готфрідом Ляйбніцем та ін. У підсумку єзуїтські викладачі починають дедалі більше оминати спекулятивні питання метафізики, присвячуючи вивільнений час природничій проблематиці. На тлі цих змін не дивує, що у другій половині XVII ст. за єзуїтським курсом філософії закріпилася доволі промовиста назва – *Philosophia aeternior experimentalis* ³. Відлуння цього можна побачити й у Віленській академії. Зокрема, у серпні 1671 р. провінціал Владислав Рудзинський у повізитаційних зауваженнях особливо наголосив на тому, щоб викладачі філософії не занедбували лекцій, присвячених метеорам і питанням етики ⁴.

Таке заохочення, певно, спричинило перекис у бік світської тематики. Про це свідчить лист генерала Іоана Павла Оливи до очільника Литовської провінції (16 січня 1676 р.), де віленських єзуїтів звинувачено у відхиленні від канону викладання філософії як інтелектуального підґрунтя теології, насамперед полемічної. Конкретніше, йшлося про ігнорування питань, важливих з точки зору пізнання доктрини Католицької Церкви; витрату більшості часу на позбавлені практичного сенсу спекуляції; поширення серед учнів дивних, небезпечних і навіть заборонених думок ⁵. Секуляризація єзуїтського курсу філософії тривала й надалі. Зокрема, 1682 р. викладач філософії Ян Дреус уперше згадав у своїх лекціях про

¹ Szweykowska A. *Wkład jezuitów w kulturę muzyczną*. S. 303–304; Kochanowicz J. *Słownik jezuitów muzyków i prefektów burs muzycznych*. S. 124.

² У Речі Посполитій, як і в Товаристві Ісуса загалом, застосовували два підходи: або цілком узгоджували структуру курсу з відповідними працями Аристотеля, або, наслідуючи Франциска Соареза, розташовували питання курсу у тематичній послідовності, яка жорстко не корелювалася зі структурою творів Стагірита. У другій половині XVII ст. питома вага курсів другої категорії дедалі більше зростає, див.: Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. Kraków, 1933. S. 292.

³ Там само. С. 286–287.

⁴ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 23.

⁵ Там само. С. 139; Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 47.

існування мікроскопа¹. Інтелектуальна лібералізація віленських єзуїтів вплинула також на зміст їхніх друкованих праць з філософії: появу останніх дедалі частіше супроводжували нечувані досі гострі дискусії, які, на думку Іоана Павла Оливи, компрометували Товариство Ісуса².

Ще одним доказом прогресуючої модернізації Віленської академії упродовж 1670–1680-х рр. є стурбованість місцевих єзуїтів рівнем викладання математики і занедбання ними давньогрецької мови. Щодо першого, то делегати Конгрегації Литовської провінції звернулися у 1675 р. до генерала ордену з проханням відрядити для навчання математиці у тутешніх школах таких фахівців, як Войцех Тилковський і Адам Коханський (вони мали не лише викладати у Віленській академії, а й підготувати групу кваліфікованих єзуїтів-математиків). Водночас Конгрегація пропонувала, щоб особи, схильні до математики, по завершенні філософського курсу ще рік поглиблювали свої математичні знання, а викладачам математики було надано пільги у здобутті орденських ступенів, які доти мали тільки видатні проповідники й адміністратори (йдеться про допуск до урочистої професії без опанування повного курсу теології та складання «градуса» – кінцевого іспиту з курсу філософії і теології). 25 січня 1676 р. усі ці нововведення схвалив генерал Товариства Ісуса Іоан Павло Олива³.

Ухвала Конгрегації Литовської провінції 1675 р. була відлунням тогочасного сплеску «стурбованості» долею математичної освіти серед єзуїтів Речі Посполитої. Офіційні документи Польської і Литовської провінцій за 1670–1680-ті рр. рясніють рішеннями про підвищення математичної освіченості учнів шляхом запровадження річного іспиту з цієї навчальної дисципліни і *repetitiones* – занять, під час яких юнаки у малих групах закріплювали б здобуті на лекціях знання⁴. Оскільки “Ratio studiorum” відводила математиці периферійне місце в програмах єзуїтського шкільництва, то підвищену увагу до якості математичних знань можна розцінити не стільки як реакцію на низький рівень викладання цього предмета, скільки як доказ зростання його суспільної значущості.

¹ Plečkaitis R. *Nowa myśl filozoficzna i przyrodnicza w czasach rozkwitu jezuickiej Akademii Wileńskiej* // *Jezuici a kultura Polska*. Kraków, 1993. S. 276.

² Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 139.

³ Там само. С. 30.

⁴ Див., зокрема: Акти Конгрегації Польської провінції 1678 і 1687 рр. // Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 4, спр. 997/II. Арк. 112 зв., 162; Постулати Конгрегації Польської провінції 1678 р. // Там само. Арк. 116; Лист провінціала Польської провінції до Львівського колегіуму від 28 листопада 1669 р. // Центральний державний історичний архів України у м. Львові [далі – ЦДАІА України]. Ф. 140, оп. 1, спр. 119. Арк. 51.

Підстави для такого висновку дає також загальна тенденція змін у ставленні єзуїтів до математичної освіти. На початку існування Товариства Ісуса математику вважали наукою, що може слугувати лише доповненню філософії. Саме тому проект “Ratio studiorum” 1586 р. не передбачав надання математичних знань у межах *studia inferiora* ¹. Разом з тим єзуїти добре розуміли, що нехтування освітніми потребами місцевих еліт може відштовхнути їх від шкіл Товариства Ісуса ². З огляду на це у школах Речі Посполитої від самого початку їх існування до програми трьох нижчих класів входила арифметика, що мала попит серед місцевої шляхти як необхідний атрибут ведення господарства – вирахування десятин, розміру повинностей селян, відсотків за грошовими кредитами тощо ³.

З ухваленням остаточної редакції “Ratio studiorum” (1599) було запроваджено єдиний стандарт єзуїтської освіти, у рамках якого математиці надалі відводили скромне місце доважку філософії: на другому році філософського курсу належало викладати «Начала» Евкліда й деякі відомості з географії та астрономії. Це аж ніяк не влаштовувало єзуїтів Речі Посполитої, адже їхні світські вихованці зазвичай завершували навчання класом риторики. Тому представники Польської і Литовської провінцій двічі зверталися до генерала ордену з проханням офіційно дозволити викладання арифметики в рамках *studia inferiora*. Врешті-решт Клавдіо Аквавіві дав згоду на її запровадження в класах інфіми, граматики і синтаксису. У першій половині XVII ст. роль математичних знань у єзуїтських школах Речі Посполитої продовжувала зростати: було розширено географічну й астрономічну тематику, почали викладати геометрію та науку про календар ⁴. Відповідно, зазнав розширення і період опанування цієї дисципліни: згідно з “Consuetudines Poloniae”, схваленими генералом Вінченцо Каррафою 14 листопада 1648 р., її вивчення мало розпочинатися в інфімі й тривати впродовж усього циклу *studia inferiora* ⁵. Подальша тенденція до зростання значущості математичної освіти у єзуїтських школах Речі Посполитої, ймовірно, й спричинила згаданий вище «сплеск стурбованості» якістю викладання.

Другим симптоматичним явищем, яке вказує на поступовий відхід єзуїтського шкільництва Речі Посполитої від гуманістичної моделі освіти,

¹ Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 281.

² Puchowski K. *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. S. 60.

³ Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 338.

⁴ Там само. С. 108, 297.

⁵ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Rps. 1022. F. 59.

є зниження ролі давньогрецької мови. Конче потрібна у добу Ренесансу, Реформації і Контрреформації, коли всі зверталися *ad fontes* античної культури і християнства, вона природно втрачала своє значення з поступом конфесіоналізації та зі змінами у характері полемічної активності єзуїтів. До кінця 1650-х рр. основними опонентами Товариства Ісуса в Речі Посполитій були антитринітарії, які визнавали за єдине підґрунтя для ведення дискусії Св. Письмо. Відповідно, їхні противники (зокрема єзуїти) мусили концентруватися на екзегезі Біблії, що, серед іншого, передбачало звернення до її грецькомовних витоків. Натомість після вигнання у 1658 р. антитринітаріїв з Речі Посполитої єзуїти, полемізуючи з кальвіністами і лютеранами, навпаки, почали наголошувати на тому, що Св. Письмо не можна вважати єдиним джерелом віри і третейським суддею у суперечках між різними конфесіями¹. Разом з тим послаблення значущості давньогрецької мови в єзуїтському середовищі Речі Посполитої зумовлювалося й загальним зниженням полемічного протистояння, оскільки тривалі війни з протестантськими Швецією, Трансильванією і Пруссією, а також із православними Україною та Московією посприяли остаточній перемозі католицизму в державі: «поляк» став ототожнюватися у масовій свідомості з «католиком», а «протестант» і «православний» перетворилися на синоніми «ворога». Як підсумок у релігійному протистоянні почала домінувати не полеміка, як доти, а механізми примусу².

Певну роль у зменшенні ролі давньогрецької мови в єзуїтському шкільництві Речі Посполитої відіграв також культурний утилітаризм шляхти. Антична спадщина цікавила її передусім як міфологія, а про ту вичерпно інформували латиномовні твори. Чутливо реагуючи на це, єзуїти поступово скорочували, а в середині – третій чверті XVII ст. взагалі занедбали викладання греки³, що не оминуло й Віленської академії. 18 січня 1679 р. провінціал Литовської провінції Ян Блашковський визнав, що серед учнів є особи, які не бажають вчити давньогрецьку мову: як покарання він запропонував давати їм додаткові завдання, які належало виконувати у вільний від навчання день. Ці поради, втім, не дали дієвих наслідків, бо 2 липня 1685 р. генерал Шарль де Нойель зобов'язав очільників тутешніх шкіл відновити викладання греки у давніших обсягах⁴.

¹ Natoński B. *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauka i piśmiennictwo*. Kraków, 2003. S. 221–222.

² Див., зокрема: Kłoczowski J. *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*. Warszawa, 2000. S. 162.

³ Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 44–45. Див. також лист очільника Польської провінції Александра Лоренцовича до Львівського колегіуму від 28 листопада 1669 р. у: ЦДІАЛ України. Ф. 140, оп. 1, спр. 119. Арк. 50 зв. – 51.

⁴ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 134.

Наскільки якісну освіту пропонувала Віленська академія у 1680-ті рр.? Численні скарги представників соціальної еліти Речі Посполитої на її тодішній рівень¹ свідчать, що ситуація й справді була далекою від ідеалу. Це добре усвідомлювали самі єзуїти. Скажімо, литовський провінціал Анджей Волович і генерал Іоан Павло Олива (відповідно, у 1674 і 1676 рр.) звертали увагу на те, що замість цицероніанського стилю тут запанував новий спосіб мовлення, далекий від ясності, витонченості й доброго смаку². Схожої думки дотримувався інший очільник ордену, Тирсус Гонсалес. У секретному меморіалі 1689 р. для візитатора Польської і Литовської провінцій Ігнація Дертінса він звернув увагу на занедбання у місцевих школах класичної вимови і пов'язаний із цим занепад стилю³. Не в кращому стані, на думку єзуїтів, перебували й інші навчальні курси. Скажімо, генерал Олива 6 січня 1680 р. писав про регрес Віленської академії у рівні викладання моральної теології⁴, а його наступник Шарль де Нойель узагалі вважав, що академія переживає глибоку кризу вивчання усіх гуманітарних дисциплін.

Певне уявлення про якість знань, які отримували у 1680-х рр. вихованці Віленської академії, дає аналіз креативного потенціалу її тодішніх викладачів. Звісно, їх важко дорівняти у творчих здобутках до таких видатних віленських єзуїтів кінця XVI – першої половини XVII ст., як Марцін Шмиглицький (1562/1564–1618), Зигмунт Лауксмін (1596–1670), Войцех Віюк Коялович (1609–1677), Мацей Казимир Сарбевський (1595–1640) та ін. Проте кілька осіб, які викладали у 1680-х рр., все ж заслуговують на увагу. Насамперед варто згадати Яна Дреуса (1646–1710), професора філософії (1680/1681 – 1682/1683 н. р.) і схоластичної теології (1683/1684 – 1685/1686 н. р.). Окрім рукописних курсів лекцій, він залишив по собі низку знань свого часу праць, як-от: молитовник по паломницьких місцях “*Methodus peregrinationis*” (Вільно, 1684), аскетичні роздуми “*Breviarum asceticum*” (Бранів, 1700), підручник з історії “*Flos regnorum*” (Бранів, 1706) та збірку прикладів з життя єзуїтів “*Fasti Societatis Jesu*” (Бранів, 1723).

¹ Про цю хвилю невдоволення див. у меморіалі очільника Литовської провінції Яна Берента (15 травня 1683 р.), де було зібрано зауваження генерала Шарля де Нойеля, висловлені у листах до провінціала. Див., зокрема: Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 35–36.

² Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 134–135.

³ Bednarski S. *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*. S. 46. Варто, втім, зазначити, що ці кризові явища у Литовській провінції мали не настільки глибокий характер, як у сусідній Польській. Зокрема, промовистим є те, що друкарня Віленської академії так і не опублікувала «програмних» праць апологета макаронічного стилю Яна Кваткевича (“*Suada civilis*” і “*Eloquentia reconditor*”), які були популярні як у Речі Посполитій, так і за її межами. Див.: Piechnik L. *Działalność jezuitów polskich na polu szkolnictwa (1565–1773)* // *Jezuici a kultura Polska*. Kraków, 1993. S. 251.

⁴ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 140–141.

Окрім того, Дреус був компетентною особою в царині математики, наочним доказом чого є низка будівель, зведених під його керівництвом або за його проектами. Зокрема, саме він спорудив і оздобив театральну залу Бранівського колегіуму (1674–1676), побудував новий корпус семінарії, створив при ній декоративний сад із фонтанами, а також спроектував костюал у Шелкові (збудований 1711 р.). У 1689/1690 н. р. схоластичну теологію і канонічне право в академії викладав Мацей Мілунський (1646–1719), автор теологічного трактату *“Explanationes iuris ecclesiastici canonico-morales in librum IV Decretalium de sponsalibus et matrimoniis”* (Вільно, 1705) й аскетичного твору *“Discursus ascetici de regia via S. Ignatii Fundatoris Societatis Jesu”* (Вільно, 1713) ¹.

Цільним представником польської школи схоластики вважають Адама Квірина Краснодембського (1628–1702), який викладав у Віленській академії схоластичну теологію (1683/1684 н. р.) і канонічне право (1684/1685 – 1685/1686 н. р.). До творчого доробку цього єзуїта, зокрема, належить зна-на праця *“Philosophia Aristotelis explicata”* (Варшава, 1678) ². Доволі відомою особою був також Миколай Нармунт (1650–1704), професор філософії (1682/1683 – 1684/1685 н. р.), канонічного права (1685/1686 н. р.) і схоластичної теології (1685/1686 – 1688/1689 н. р.). Серед іншого, він залишив по собі рукописний курс лекцій з теології і дві збірки тез із філософії: *“Quatuor decades problematum”* (Вільно, 1685) і *“Problemata cum adiunctis”* (Вільно, 1685) ³.

Низку значущих праць створив Захаріаш Модзелевський (1648–1710), який викладав в академії філософію (1685/1686 – 1687/1688 н. р.) та етику (політику) (1689/1690 – 1690/1691 н. р.). Зокрема, він є автором численних друкованих життєписів святих і побожних єзуїтів, праці на суспільно-етичну тематику *“Theses ethico-politicae de societate humana”* (Вільно, 1690), значної за обсягом рукописної збірки проповідей і курсу лекцій із філософії ⁴. Ще одним знаним викладачем етики (політики) був Ян Корман (1634–1686). Тривалий час читаючи цей курс у Віленській академії (1679–1686), він активно застосовував знання, які здобув навчаючись у Римі. Аналіз курсу лекцій Яна Кормана (*“Praelectiones Politicae de Monarchia seu Regno”*) доводить його добру обізнаність з теорією політики і внутрішнім устроєм низки європейських держав (італійських князівств, Речі Посполитої, Мос-

¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. S. 131, 425.

² Там само. С. 327; Darowski R. *Filozofia jezuitów w Polsce od XVI do XVIII wieku – próba syntezy // Jezuita i kultura Polska*. Kraków, 1993. S. 61–62.

³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. S. 451; Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 142.

⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. S. 433.

ковії та ін.)¹. У своїх лекціях цей єзуїт виступав на захист селян, вимагав проведення військової реформи, зміцнення королівської влади і скасування *liberum veto*².

Автором трагедії “*Belisarius*”, зіграної бл. 1667 р. у Кроженському колегіумі, був Домінік Микульський (Микальський) (бл. 1630–1686), який згодом викладав у Вільні курси позитивної і моральної теології (1680/1681 н. р.) та канонічного права (1681/1682 н. р.). Драматичні твори залишили по собі також Криштоф Ігнацій Пуциловський (Поциловський) (1650–1707) і Якуб Гралевський (Грелєвський) (1655–1702). Перший, викладаючи в академії риторику (1683/1684 н. р.), написав текст вистави “*Victoria Mariae seu Vienna Austriae [...] ab obsidione liberata*” (1684), а другий, читаючи курси поезії і риторики (1687/1688 н. р.), став автором драматичного твору під назвою “*Pacis foedera*” (Вільно, 1688)³.

Авторитетним фахівцем з юриспруденції сучасники вважали доктора канонічного і цивільного права Францишка Пейєра. У 1680-х рр. він деякий час читав у Віленській академії курс цивільного права (зокрема, напевно у 1682–1684 рр.), а також виконував функції бурмистра Вільна⁴. Своєю чергою, професор канонічного права (1684/1685 і 1688/1689 н. р.) Мартін Кретцмер (Кречмер, Кретшмен) (1631–1696) був автором низки вокально-інструментальних творів для церковних відправ, кількох теологічних тез, панегіриків і драматичних творів⁵.

Важливим джерелом поповнення знань були єзуїтські бібліотеки. Кількісний та якісний склад книгозбірні Віленської академії станом на 1680-ті рр. цілком дозволяв виконувати цю роль. Після повернення з евакуації (1661) бібліотека укомплектовувалася досить динамічно: 1666 р. до неї увійшло зібрання фундатора юридичного факультету, литовського підканцлера Казимира Льва Сапєги, що налічувало 3 тис. томів духовної і світської літератури⁶; 1677 р. віленський канонік Ян Казимир Войшнарович, фундуючи кафедру цивільного права, подарував академічній бібліоте-

¹ Там само. С. 304; Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 35–40.

² Ці погляди, втім, поширювалися лише у вузькому колі слухачів лекцій Яна Кормана, оскільки керівництво ордену не погодилося на їх публікацію. Див.: Puchowski K. *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. S. 173.

³ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*. S. 193, 423, 553; Okoń J. *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*. Warszawa, 2006. S. 99.

⁴ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 60–61.

⁵ Там само. С. 142; Kochanowicz J. *Wkiad jezuitów w kulturę muzyczną*. S. 557; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*. S. 329.

⁶ Ця колекція утворила окрему складову академічної бібліотеки (“*Bibliotheca Sapiehana*”), див.: ARSI: Lithuanica 40. F. 381–382.

ці підбірку книжок церковної та світської тематики вартістю 6 тис. флоринів. Значну їх частину, очевидно, становила юридична література, принаймні з каталогу книгозбірні Віленського університету 1774 р. довідуємося, що сюди входило чимало праць відомих каноністів, зокрема Генрика Пірхінга ¹.

Ще однією складовою інтелектуального потенціалу академії, а водночас важливим елементом життєдіяльності міста була єзуїтська аптека. Загальне керівництво нею здійснював спеціальний префект (у 1676–1709 рр. цю посаду займав Станіслав Ясицький). Безпосередні фармацевтичні обов'язки виконували аптекар і його помічник (соціуш) – молодий єзуїт, який упродовж кількох років опановував фах під керівництвом досвідченого фармацевта. Зокрема, при Ясицькому таку підготовку проходили Ян Аудицький і Анджей Юцевич: обидва згодом очолили єзуїтські аптеки, відповідно, у Несвіжі та Вільні ². Тривалий час роботу академічної аптеки ускладнювали погані побутові умови. Старе приміщення було тісним і вологим, до того ж, існували труднощі з доступом сюди світських відвідувачів. Реконструкція приміщення, завершена 1681 р., поклала край усім негараздам, істотно збільшивши не лише популярність, а й прибутковість аптеки, про що опосередковано свідчать згадки в документації академії стосовно низки будівельних робіт, здійснених на ці кошти ³.

Врешті, упродовж 1680-х рр. Віленська академія була важливим осередком місцевого культурного життя. Провідна заслуга в цьому належала бурсі музикантів, яка безперервно функціонувала принаймні з 1664 р.: саме тоді провінціал Ян Ривоцький визначив на її потреби третину прибутків від оренди Білдзюківської і Еліяшівської кам'яниць на віленській ринковій площі. Станом на 1685 р. бурса утримувалася також за рахунок нерегулярних надходжень, а окрім того – з відсотків грошової суми, записаної Миколаєм Копцем. Разом ці прибутки давали щонайменше 800 флоринів на рік ⁴. Загальне керівництво діяльністю бурси здійснював спеціальний префект, який зазвичай поєднував цю посаду з іншими функціями. Зокрема, у 1680-х рр. віленську бурсу музикантів очолювали префект друкарні Казимир Келпш (1680/1681 – 1681/1682 н. р.), викладач поезії Каспер Вольверан (1683/1684 н. р.), проповідники Миколай Юшкевич (1685/1686 – 1686/1687 н. р.) і Міхал Микулевич (1687/1688 н. р.), прокуратор Гіацинт

¹ ARSI: Lithuanica 41. F. 346; Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 146.

² Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 54; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*. S. 245, 254–255.

³ ARSI: Lithuanica 42. F. 206.

⁴ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 3. S. 43; Kochanowicz J. *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych*. Kraków, 2002. S. 232–233.

Вишомерський (1688/1689 н. р.) і префект друкарні Юзеф Римгайло (1689/1690 н. р.)¹.

Академічні музиканти забезпечували супровід богослужінь і студентських публічно-культурних заходів – вистав, діалогів, декламацій тощо. Приводом для їх влаштування ставали не лише дати річного релігійного циклу чи академічного життя (початок і завершення навчального року, річниця відкриття Віленської єзуїтської школи²), а й події, важливі для Речі Посполитої, Товариства Ісуса або самої академії – наприклад, вступ чергового номінанта в сан віленського єпископа, який одночасно був канцлером академії. Студентські урочистості з цього приводу відбулися, зокрема, у вересні 1682 р. і жовтні 1688 р. (відповідно, на честь Миколая Паца і Константина Казимира Бжостовського). В обох випадках було споруджено тріумфальні арки, виголошено вітальні промови й влаштовано вистави відповідного змісту. Також двічі (у 1683 р. і 12 лютого 1684 р.) студенти Віленської академії грали вистави, присвячені перемозі над турками під Віднем³.

Зі зростанням у 1680-х рр. частоти таких публічних акцій⁴ вони набували дедалі помпезнішого характеру, а постійна підготовка ефектних видовищ відволікала і викладачів, і учнів від навчання, що спричинило невдоволення керівництва ордену. Зокрема, 2 листопада 1683 р. провінціал Ян Берент різко засудив студентські урочистості на честь св. Катерини, глядачем яких був. Вхід до костьолу юнаків у королівських шатах під звуки труб і барабанів й у супроводі інших «спецефектів» здався йому смішною помпезністю, позбавленою духу істинної набожності. На думку Берента, варто було обмежитися скромною процесією, яка б пройшла з образом патронки студентів від будівлі академії до костьолу. Крім того, використання під час урочистостей феєрверків, піротехнічних засобів і стрільянини з гармат створювало загрозу пожежі. Саме з цих міркувань генерал Шарль де Нойель 2 липня 1685 р. заборонив керівництву академії вдаватися до таких спецефектів під час содаліційних урочистостей або заходів на честь святих-єзуїтів⁵.

¹ Kochanowicz J. *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych*. С. 240.

² З 1570 р. відповідні урочистості влаштовувалися 8 травня, у день св. мученика Станіслава й у річницю поставлення Валеріяна Проташевича на віленську єпископську кафедру. Див., зокрема: Baliński M. *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*. Petersburg, 1862. S. 37.

³ Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. Т. 3. S. 80, 167; Okoń J. *Na scenach jezuickich*. S. 99.

⁴ Поп.: Piechnik L. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. Т. 3. S. 165–167.

⁵ Там само. С. 129.

Підсумовуючи, можна констатувати, що 1680-ті рр. були доволі неоднозначним періодом в історії Віленської академії. Подолання у попередні десятиліття господарських наслідків московської окупації дало змогу не лише відновити довоєнну структуру навчального закладу, а й розпочати модифікацію навчання відповідно до викликів часу. Запровадження курсів етики (політики) і музики, зміщення акцентів у філософському курсі на фізику, зростання ролі математичних знань і зменшення уваги до давньогрецької мови – усе це свідчить про тенденцію до модернізації академічної освіти. Однак позитивні освітні зрушення не супроводжувалися підвищенням якісного рівня через нестачу кваліфікованих викладацьких кадрів. Ця вада істотно знижує оцінку тодішнього інтелектуального потенціалу академії, навіть попри позитивну динаміку в розвитку її бібліотеки й аптеки. Що ж до активної культурницької діяльності академії, яка добре вписувалася у життя міста й країни, то частота й надмірна атракційність академічних заходів, витриманих у канонах барокової естетики, відволікали учнів і викладачів від навчального процесу.